

М. І. Горлач, В. Г. Кремень

ПОЛІТОЛОГІЯ: наука про політику

ПІДРУЧНИК

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 66.01я73
УДК 32.001 (975.8)
Г 69

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист №1.4/18.2-2364 від 10.10.2004)*

Рецензенти:

Танцюра В. І. — доктор історичних наук, професор (Харківський національний університет);

Лозовий В. О. — доктор філософських наук, професор (Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого).

*Підручник підготовлено
на базі навчального посібника
«Введение в политологию»
(Институт східнознавства та міжнародних відносин
«Харківський колегіум»)*

Горlach М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: *підручник [для студ. вищ. навч. закл.]* / М. І. Грибан, В. Г. Кремень — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 840 с. — ISBN 978-966-364-836-1.

Підручник — спроба систематизованого викладення курсу науки про політику — політології. Розкриваються основні віхи становлення і розвитку політичної думки, викладається сутність ідей національної державності і демократії в історії політичної думки України, висвітлюються теорія політичної влади, суб'єктивні аспекти політики, суть політичної системи, основні типи політичних режимів, складові політичного процесу. Основною лінією через підручник проходить думка про людину як суб'єкт влади і політики. Визначені місце і роль людини, особи як суб'єкта влади і політики в політичному житті суспільства. Розглядаються політичні проблеми національного відродження України.

Підручник написаний на основі класичних джерел і праць відомих сучасних зарубіжних і вітчизняних соціологів, політологів, філософів.

Врахований досвід вивчення науки про політику у вищих навчальних закладах США, Англії, Німеччини, Росії, України.

Розраховано для викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.01я73
УДК 32.001 (975.8)

ISBN 978-966-364-836-1

© Горlach М. І., Кремень В. Г., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

Передмова	7
ЩО І ЯК ВИВЧАЄ НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ	11
1. Політика — соціальне явище	11
2. Предмет та метод науки про політику	17
<i>Література</i>	30
<i>Питання для повторення</i>	31
Розділ I. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ЗНАТЬ	32
ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ	32
1. Політичні знання Стародавнього Світу	32
2. Політичні вчення в Середньовіччі	44
3. Проблеми теорії політики в епоху Відродження	48
4. Політичні вчення в XVI—XVII ст.	52
5. Розвиток політичної думки в XVIII ст.	68
6. Політична думка в Європі, Росії кінець XVIII—XIX ст.	76
7. Сучасні політичні вчення Заходу	95
<i>Література</i>	106
<i>Питання для повторення</i>	106
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ	107
1. Джерела політичних знань	107
2. Основні напрямки і тенденції розвитку суспільно-політичної думки	119
3. Соціально-політичні вчення про національно-культурне відродження та державність	130
<i>Література</i>	146
<i>Питання для повторення</i>	147
Розділ II. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА	148
ВЛАДА — ЯВИЩЕ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ	148
1. Поняття та структура влади. Вчення про владу	148
2. Засоби, процес і види влади	157
3. Політичне панування. Політична легітимність	167
<i>Література</i>	182
<i>Питання для повторення</i>	182
ЗАКОНОДАВЧА, ПРЕЗИДЕНТСЬКА, ВИКОНАВЧА ТА СУДОВА ВЛАДА В УКРАЇНІ	183
1. Законодавча влада	183
2. Президентська та виконавча влада в Україні	191
3. Судова влада	201
<i>Література</i>	208
<i>Питання для повторення</i>	208

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА	209
1. Сучасні теорії політичної системи	209
2. Структура, функції та типи політичної системи	219
3. Формування політичної системи і державності України	239
<i>Література</i>	248
<i>Питання для повторення</i>	248
ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС	249
1. Суть політичного процесу	249
2. Політична участь. Стратегія і тактика в політиці	260
3. Політична стабільність. Типи політичних процесів	277
<i>Література</i>	281
<i>Питання для повторення</i>	281
ЛЮДИНА І ПОЛІТИКА	282
1. Особа в політиці	282
2. Концепція прав людини: історія та сучасність	302
<i>Література</i>	308
<i>Питання для повторення</i>	308
СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ	309
1. Соціальні спільноти — суб'єкти політики	309
2. Соціальна структура суспільства	315
<i>Література</i>	324
<i>Питання для повторення</i>	324
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ. ПОЛІТИЧНІ РУХИ	325
1. Політичні партії: суть і роль в суспільстві	325
2. Сучасні партійні системи і їх суть	337
3. Суть і тенденції розвитку політичних рухів	344
<i>Література</i>	352
<i>Питання для повторення</i>	352
ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО	353
1. Суть та роль політичного лідерства в суспільстві	353
2. Типи лідерства	365
<i>Література</i>	370
<i>Питання для повторення</i>	371
ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	372
1. Політична свідомість: поняття, структура, функції	372
2. Політична культура: роль у політичному житті суспільства	384
<i>Література</i>	397
<i>Питання для повторення</i>	397
ПОЛІТИКА І МОРАЛЬ	398
1. Взаємодія політики і моралі	398
2. Політика і мораль як система	406
<i>Література</i>	424
<i>Питання для повторення</i>	425

ПОЛІТИКА ТА ІДЕОЛОГІЯ	426
1. Природа і суть сучасних політичних концепцій	426
2. Основні ідеологічні течії сучасності	430
3. Альтернативне бачення суспільного ладу	458
<i>Література</i>	462
<i>Питання для повторення</i>	462
Розділ III. ДЕРЖАВА І ПОЛІТИКА	463
ДЕРЖАВА	463
1. Поняття держави та її природа	463
2. Форми політичного правління і державного устрою	471
3. Громадянське суспільство, правова держава	485
<i>Література</i>	498
<i>Питання для повторення</i>	498
ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: СУТЬ ТА ТИПИ	499
1. Політичний режим: суть та мета	499
2. Тоталітаризм	504
3. Авторитаризм	513
4. Ліберально-демократичний режим	517
5. Політичний режим демократії	519
6. Політичні еліти і демократія	527
<i>Література</i>	534
<i>Питання для повторення</i>	534
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННОЇ ДЕРЖАВИ	535
1. Державна суверенність і національне самовизначення	535
2. Політика національної згоди — гарантія державної самостійності	549
<i>Література</i>	558
<i>Питання для повторення</i>	559
ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА	560
1. Взаємозв'язок економіки і політики	560
2. Мета економічної політики	564
3. Функції держави в ринковій системі	570
4. Економічна безпека в країнах ринкової трансформації	586
<i>Література</i>	590
<i>Питання для повторення</i>	590
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС І ПОЛІТИЧНЕ РЕФОРМУВАННЯ	591
1. Культура України в соціально-історичному вимірі	591
2. Соціокультурний аспект політичних реформ в Україні	605
<i>Література</i>	613
<i>Питання для повторення</i>	613
ПОЛІТИКА ТА РЕЛІГІЯ	614
1. Зміст та класифікація релігійних вірувань	614
2. Релігійно-клерикальні концепції	620
3. Взаємодія політики і релігії	632
<i>Література</i>	649
<i>Питання для повторення</i>	650

ПОЛІТИЧНА ЕКОЛОГІЯ	651
1. Екологічна політика: джерела, суть	651
2. Екологічна криза цивілізації: відображення суперечностей суспільства і природи	660
3. Створення екологічно сприятливих технологій	670
<i>Література</i>	683
Розділ IV. МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА	684
МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА. СУЧАСНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС	684
1. Еволюція міжнародних відносин	684
2. Міжнародна політика України	701
3. Україна і міжнародні організації	714
4. Людство перед глобальними проблемами	721
5. Майбутнє і сучасний соціальний прогрес	730
<i>Література</i>	734
<i>Питання для повторення</i>	734
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ	735
1. Європейські інтеграційні процеси: місце України	735
2. Взаємовідносини України і НАТО	745
<i>Література</i>	757
ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ І КРИЗИ	758
1. Природа і суть політичного конфлікту	758
2. Типи політичних конфліктів. Моделі кризового розвитку конфліктів	771
<i>Література</i>	780
<i>Питання для повторення</i>	780
ТЕРОРИЗМ — СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ	781
1. Суть і основна мета тероризму	781
2. Форми і методи дій сучасного тероризму	793
<i>Література</i>	809
ВОЄННА ПОЛІТИКА: ДЕРЖАВА ТА АРМІЯ	810
1. Воєнна політика держави: суть, структура. Воєнна доктрина України	810
2. Політичні засоби реалізації національної безпеки	824
<i>Література</i>	833
<i>Питання для повторення</i>	833
ВИСНОВКИ. НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ: В ПОШУКУ І РОЗВИТКУ	834

Політика є особлива сфера життєдіяльності людини. І тому що не всі люди сіють хліб, виготовляють машини або співають на сцені, не всі займаються і політикою. У деяких людей просто немає до політичної діяльності зацікавленості, інтересу, частина людей не займається політикою тому, що не вистачає часу, інші вважають політику «брудною справою» і тому тримаються осторонь політики. Для деякого політика є чимось таємним, незрозумілим, надто високим, а вони вважають себе звичайними людьми. Та політика завжди впливала і в сучасних умовах дуже впливає на життя людей, держав, народів, бо *політика від природи властива людині, як істоті соціальній, здатній повноцінно жити і розвиватися лише в суспільстві, лише у взаємодії з іншими людьми.* Тим-то кожній людині, незалежно від професії, фаху потрібні політичні знання. Від того, якою є політична культура громадян, які взаємовідносини особи, суспільства і держави, залежить якість, ефективність політичних рішень, урахування інтересів різних соціальних спільностей і груп, їх участь у політичному житті. *Політичні знання — це частина загальної культури людства.* Отже, в сучасних умовах важливі пошуки форм і методів стимулювання політичної свідомості, активності народу, сприяння духовному оновленню суспільства, здійсненню глибинних державотворчих процесів. Особливо важливе формування політично певної, провідної верстви — духовної і політичної еліти, утвердження і поширення в суспільстві України культу державної ідеї, вироблення, формування цілісної системи ціннісних орієнтацій суспільства. Зміцнення держави — соціального і політичного інституту суспільства — неможливе без духовної незалежності, без справжнього суверенітету України.

Формування державних, суспільно-політичних і правових структур демократичної держави України відбувається на базі давніх гуманістичних традицій, звичаїв, менталітету українського народу, переосмислення і засвоєння нагромадженого людського досвіду. Аспекти національного відродження

в сучасних умовах набирають першочергове значення. І закономірно. По-перше, процес політичного національного відродження, становлення демократичного громадянського суспільства, суверенної правової держави відбувається в системі існуючих міжнародних відносин, в умовах цілісності, взаємозалежності сучасного світу. Майбутнє суверенної держави багато в чому залежить від державного статусу, політичного і соціально-демократичного характеру соціально-інтегрованого суспільства в світовій політичній системі, в світовій співдружності держав і народів. По-друге, соціально-культурне відродження українського народу, формування всіх етносоціальних відносин, принципів, визначається ефективністю і раціональністю створюваних владних державних структур, соціально-політичних інститутів, легітимністю, тобто визнанням законною здійснюваної ними політики.

В сферу політичного життя дедалі ширше залучаються економічні і політичні сили, величезні маси людей. Реальністю повсякденного буття стає інтенсивна політична соціалізація особи. Досягти моральної консолідації і рівноваги духу народу, піднесення, звеличення його гідності — одне з найважливіших завдань сучасності. Кардинальне відродження не може бути успішним в XXI столітті без його глибокого теоретичного обґрунтування, без подолання відчуженості між інтелектуальністю і професіоналізмом, зневажанням інтелектуальної праці і падінням престижу знань, науки. Ще в Стародавній Греції доведено, що до істини ведуть три шляхи: шлях повторення — найлегший шлях, шлях досвіду — найтяжчий і шлях пізнання, усвідомлення — найбагородніший і найоб'ємніший, неосяжний, неохопний. Та в умовах невідомості науки, і насамперед суспільствознавства, що виступає теоретичною базою соціального життя, знярядям, засобом, методом управління і передбачень, прогнозів розвитку, людині нелегко зрозуміти, з'ясувати повноту і доцільність третього шляху до істини — пізнання. Сприймаючи кризи, соціальні конфлікти в суспільстві як неминучість долі, людина ніколи не зможе здобути духовну і матеріальну базу буття. Пропонований підручник має на меті дати згусток знань про суспільство, про політичні події, явища, процеси, збагнути їх суть і роль людини в політичному житті суспільства, допомогти оволодіти *основами науки про політику — політології*.

Сучасна наука про політику — теоретичне відображення політичного життя, політичної діяльності людей, політичних відносин і явищ, різноманітності політичних процесів, наповнюючих зміст повсякденного життя суспільства, з його колізіями, емоціями, почуттями людей. В умовах демократизації суспільства наука про політику — найважливіший науковий орієнтир в морі найрізноманітніших політичних явищ, політичних процесів, економічних, соціальних, культурних перетворень. Саме в таких умовах доля кожної людини залежить від рівня функціонування владних структур, політичних інститутів, дієвості і обґрунтованості політичних рішень. Політичні знання визначають можливість конструктивних сил і зосереджуються на подоланні гострої кризи

в економіці, соціальній, духовній і політичній сферах суспільства, кризи всієї соціально-економічної та політичної системи. Демократичні політичні формування ґрунтуються на природних правах людини, на повазі дотримання законів, стабільності політичного порядку, свободі вибору ідей та переконань, терпимості до іншої думки, суджень. Оволодіння основами політичної науки і демократичної культури — одна з найважливіших гарантій успіху політичних і економічних реформ в суспільстві, гуманізації політики. Адже будь-які соціальні зміни починаються зі свідомості людей. Та наука про політику не панацея від всіх неоднозначних і хворобливих проблем в усіх сферах суспільного життя. Підручник базується, насамперед, на використанні системного підходу до політики. Суть системного методу полягає у з'ясуванні політики як цілісного, складного організаційно, саморегулюючого механізму, невпинно взаємодіючого з навколишнім середовищем. Політичній системі належить верховна влада в суспільстві. Знайомство з основами науки про політику дасть можливість по-іншому подивитись на історичні події і на сучасне політичне життя, відшукати логіку у взаємовідносинах країн та народів. Оволодіння науковими знаннями створює умови гуманно, із найменшими втратами здійснювати демократичні перетворення, формувати ринкові відносини в економіці, вирішувати ефективніше, раціональніше соціальні проблеми, будувати демократичне, соціально-інтегроване суспільство, правову демократичну державу. Шлях до світлого, вільного буття кожний народ проходить самостійно. І ніхто не ошчасливить український народ національним суверенітетом, демократією, високою політичною культурою, якщо український народ сам не буде прагнути вирішувати свої політичні і соціальні проблеми.

Опираючись на багатющий досвід історії, на загальнолюдські знання теорії політики, історію політичних вчень, на величезну практику національно-визвольного руху, можна знаходити оптимальні вирішення політичних проблем, національного відродження, зберегти і помножити інтелектуальні і матеріальні сили народу. У підручнику ставилась мета по можливості ширше висвітлити багатющу спадщину історії політичних вчень, становлення і розвитку сучасної науки про політику, розкрити в усій різноманітності політичні традиції народу України, який відрізняється і оригінальністю, і багатством думки, ідей, концепцій природного права, суспільного договору, конституційних норм і становлення державності в Україні, джерела якої сягають у сиву давнину століть, в становленні саме української науки про політику, що вдається у взаємодії і взаємозв'язку з усіма соціально-політичними вченнями світу. У вищих навчальних закладах України триває активний процес становлення науки про політику — політології, що дедалі більше і міцніше займає чільне місце серед суспільно-політичних знань. Адже ще в античності вважалось, що політика, поряд з філософією, — одна з важливих наук, а Арістотель відводив політиці одне з провідних місць, вважаючи політику найважливішою наукою, тому що її функції пов'язані з основною суспільною метою — узгоджувати, регулювати

спокій, творчу діяльність людей, загальне благо з благом окремих індивідів і за допомогою управління людським суспільним співжиттям. В підручнику враховувалась необхідність зміни політичної свідомості.

Створеному міфічному баченню політичного життя можна протиставити тільки таку політичну свідомість, яка ґрунтується на висновках науки про політику, всіх наукових політологічних шкіл і напрямків. Надавалась увага концептуальному, а не практичному аспекту науки про політику, виходячи з необхідності і правомірності висвітлення різноманітних за характером і змістом концепцій, поглядів на політику. *Розуміння політики з позицій і концепцій*, що склалися в науці про політику, — ось одна з важливих умов у викладі сучасних політичних процесів, політичних явищ та ін. Ставилась мета відійти від застарілих понять (ліві і праві, радикали і консерватори, демократія і тоталітаризм та ін.), ввести інші характеристики, критерії, поняття, в які вписались би за змістом, історичною спрямованістю сучасні політичні сили. Ураховувалось і те, що вивчення науки про політику невідривне від вивчення історії України, всесвітньої історії, політичної історії ХХ століття, соціальної філософії, політичної соціології, філософії глобальних проблем сучасної цивілізації та ін.

Підручник короткий за викладом, сповнений узагальнення проблем науки про політику, її розвиток. Ставиться мета по можливості ознайомити з розвитком політичних процесів в Світі, розкрити їх рушійні сили. Зрозуміло, в підручнику є і недоліки, та в підготовці його виходили з того, щоб відсутня була неузгодженість з Розумом, щоб не було лукавства у викладі подій, явищ політичних процесів.